

БАЛАНЫҢ АҚЫЛ-ОЙЫН ДАМУДА ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНІҢ МАҢЫЗЫ

Жандилдина Р.Е., Омарова Д.Қ., Галымжанова З.Т.

Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты Арқалық қ., Қазақстан

Аңдатпа: Ақыл-ойдың дамуы дегеніміз - баланың жасына байланысты оқыту мен тәрбиенің әсерінен, тәжірибе жинақтауынан оның ақыл-ой әрекетінде болатын сандық және сапалық өзгерістердің жиынтығы.

Кілт сөздер: Ақыл-ой, даму, бала, жас, оқыту, тәрбие, тәжірибе сандық, сапалық, өзгерістер.

ЗНАЧЕНИЕ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В РАЗВИТИИ ПСИХИКИ РЕБЕНКА

Жандильдина Р.Е. Омарова Д.К. Галымжанова З.Т.

Арқалық педагогический институт имени И. Алтынсарина, г. Арқалық, Казахстан

Аннотация: Умственное развитие - это совокупность количественных и качественных изменений психической деятельности ребенка под влиянием воспитания и обучения, накопления опыта в зависимости от возраста ребенка.

Ключевые слова: Психика, развитие, ребенок, возраст, обучение, воспитание, опыт, количественные, качественные, изменения.

THE SIGNIFICANCE OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE DEVELOPMENT OF THE CHILD'S PSYCHE

Zhandildina R.E. Omarova D.K. Galymzhanova Z.T.

Arkalyk Pedagogical Institute named after Y. Altynsarin, Arkalyk, Kazakhstan

Abstract: Mental development is a set of quantitative and qualitative changes in a child's mental activity under the influence of upbringing and education, the accumulation of experience, depending on the child's age.

Key words: Mind, development, child, age, education, upbringing, experience, quantitative, qualitative, changes.

Ақыл – ой тәрбиесі – балалардың белсенді ойлау қызметінің дамуына ересектердің мақсатты ықпалы. Ол қоршаған дүние туралы түсінікке жеңіл білімдерді хабарлауды, оларды жүйелеп отыруды, танымдық мүдделерді интеллектуалдық дағдылар мен іскерлікті қалыптастыруды, танымдық қабілеттерді дамытуды қамтиды.

Ақыл-ой тәрбиесінің басты құралы-айналадағы адамдар, заттар, табиғат, қоғамдық құбылыстары. Осылардың әсерінен баланың дүниеге көзқарасы кеңейіп, танымы дамиды. Ақыл-ой тәрбиесінің негізгі құралдарының бірі-ойын. Ол баланың ерекше әрекеті. Әр ойын баланың дамуына әр қилы әсер етеді. Ақыл-ойды дамытудың пәрменді құралдарының бірі- оқыту процесі. Оқытуда бала жоспарлы түрде қажетті білім дағдысын игереді. Ақыл-ой тәрбиесінің тағы бір бағалы құралы-еңбек. Еңбек арқылы әр бала түрлі құбылыстармен олардың пішіндері, көлемдері, сан алуан материалдардың қасиетімен танысады.

Ақыл-ойды -дамытудың пәрменді құралдарының бірі – оқыту процесі. Оқыту процесінде бала жоспарлы түрде қажетті білім дағдысын игереді. Оқытудың мазмұны мен оны ұйымдастырудың әсері күшті болады. Оқыту баланың ойлауға күш сала білу қабілетін, еркін табандылығын, төзімділігін, қиыншылықты жеңе білу қабілетін, жауапкершілігін, тәртібін тәрбиелейді.

Ақыл-ой тәрбиесінің әдістері мыналар: ақыл-ой тәрбиесінің негізгі әдістерінің бірі —табиғат пен қоғам құбылыстарын бақылауды дұрыс және жүйелі ұйымдастыру. Ол балалардың, зейінін, білуге құштарлығын дамытуға мүмкіндік тудырады, сезімталдығын байытады, ойы мен сөзін дамытады[1].

Ақыл-ой тәрбиесі баланы қоршаған орта, құбылыс, адамдар, олардың өзара қарым-қатынасы жайлы дұрыс мәліметтермен қаруландыру арқылы тәжірибесін ұлғайтып, айналасындағы құбылыстарға, ақиқатқа, оқиғаларға оның дұрыс қарым-қатынасы мен көзқарасынқалыптастырады. Олай болса, мектепке дейінгі балалардың ақыл-ой тәрбиесі айналадағы құбылысты дұрыс танып-білудің, олардың арасындағы себепші байланыстарды дәл түсінудің алғашқы негізін қалайды.

Ақыл-ой тәрбиесі ақыл-ойдың дамуы ғана емес, оның дамуы тек менгерген білімнің санымен, сапасымен сипатталмай, ойлау процесінің құрылымымен сипатталады. Даму-баланың сандық және сапалық жағынан жетілуі, психикасының, ой-санасының өсуі. Ақыл-ойдың дамуы баланың өзін қоршаған дүние туралы алғашқы мәліметтерді игеруінің нәтижесінде іске асады.

Ақыл-ойдың дамуы дегеніміз — баланың жасына байланысты оқыту мен тәрбиенің әсерінен, тәжірибе жинақтауынан оның ақыл-ой әрекетінде болатын сандық және сапалық өзгерістердің жиынтығы. Ақыл-ойды дамытудың шарты— балалардың сан қилы іс-әрекетінің тиімді ұйымдастырылуы, әлеуметтік ортаның әсері, адамдардың қарым-қатынасы, тілді меңгеруі, қабылдауы мен түйсінуі, берілетін білім сапасы. Міне, осылардың бәрі баланың жан-жақты дамуына мүмкіндік тудырады[2].

Сонымен ақыл-ой тәрбиесі дегеніміз балаға мақсат көздей ықпал етіп, оның айналадағы дүниені шынайы ақиқат тұрғыда танып-білуін қамтамасыз ету, табиғатқа, қоғамға, адамдарға дұрыс қарым-қатынасын қалыптастыру.

Айналадағы тіршілік құбылыстары жайлы дұрыс түсінік қалыптастыру

Балаларды ана тілінде үйрету оларды пікір алысудың, дүние-танудың күшті құралымен қаруландырады сөзді анық, қысқа, тұжырымды айтуға, ойын, талап-тілегін сөз арқылы жеткізуге, көрген-білгенін әңгімелеп беруге дағдыландырады. Бұл жұмыс әр жастағы топтарда «Балабақшада оқыту және тәрбиелеу бағдарламасы» бойынша жүргізіледі.

Бөбектер мен сәбилер тобында тәрбиеші балаларды балабақшаның төңірегімен, бөлмелерімен, ондағы мүліктермен, бақшада жұмыс істейтін адамдардың еңбегімен таныстырады. Даяшының, аспазшының, күтушінің, қора сыпырушының еңбектерін бағалау қажеттігін түсіндіреді. Жыл мезгілдерін ажырата білуге, үй жануарлары мен құстарды бақылап, жем беруге, тануға, аттарын дұрыс атауға, табиғат бұрыштарын бақылау-гүлдерді суаруға үйретеді. Бұларды меңгеру арқылы балалар ересектердің сөзін тыңдап, сұрағына жауап қайтара білуге, ертегіні тәрбиешінің көмегімен қайталап айтып беруге үйренеді. Баланың тілін дамыту бақылау, саяхатқа шығу (экскурсия), дидактикалық ойындар өткізу арқылы да іске асырылады.

Ақыл-ой қабілетін, дағдысын, білуге құштарлығын, ойлаудың қарапайым тәсілдерін дамыту. Білуге құштарлық — балаға тән қасиет. Ол баланың айналадағы дүниеге қызығуынан, бәрін де білгісі, келгісі, ұстағысы, іс-әрекетке араласқысы келетін ниетінен, сан түрлі сұрақтарынан байқалады. Баланың осы құштарлығын қолдай отырып, бақылау сұрақтарын дер кезінде жауап беру, өз бетінше ойнауға бағыттап, білуге өздігінен жауап табуға дағдыландырған дұрыс.

Ақыл-ой тәрбиесі міндеттерінің бірі — баланың құштарлығын, ой сергектігін дамыту, осының негізінде тұрақты таным құштарлығын қалыптастыру. Қандай да болмасын іс-әрекетті табысты меңгеріп мүмкіндік тудыратын баланың жеке басының қасиеттерін психологияда *қабілет* деп атайды.

Қабілет іс-әрекет процесінде көрінеді. Ақыл-ой қабілетіне тапқырлық, сыншылдық, табандылық, ойшылдық, зейінділік, еркін билей алу, талдау, жинақтау әрекеттеріне икемділік, есте сақтау, қайта жаңғырта алу, әрқилы емі, жағдайына байланысты пайдалана білу жатады. Балаларға нақты білімді хабарлау, ақыл-ой әрекетін ұйымдастыру ақыл-ой қабілетінің дамуына қажетті шарт болып табылады. Ақыл-ой қабілеті ақыл-ой әрекеті үстінде, білімді меңгеру, тіл үйрену үстінде дамиды. Балалардың назары, зейіні ыдырамалы, тарап кетуге бейім болады.

Тәрбиеші балалардың ырықсыз зейіні белсенді жаттығулар жасау арқылы ырықты зейінге айналдыруы керек. Оларды тыңдай, есті білуге, өз еркімен тәрбиешінің сөзіне құлақ асуға баулып, ырықты есту зейінін тәрбиелейді, есту қабілетін дамытады. Ол үшін тәрбиешінің сөзді тәрбие құралы ретін дұрыс пайдалана білгені абзал.

Тәрбиешінің сөзі қысқа, дәл, нақты, түсінікті болып асықпай, қатты айғайлап құлақты кеспей, әдемі үнмен, жай, байсалды естілуі тиіс. Тәрбиешінің өз бұйрығын орынсыз қайталауы, көп сөзділігі, тәрбие әдістерін дұрыс пайдаланбауы баланың зейінін әлсіретіп «тыңдамау» сияқты зиянды әдетке үйретеді. Балалардың айтқан сөзін, әңгімесін, сұрағы мен жауабын басқаларына тыңдату арқылы да зейінін тәрлеуге болады.

Зейінді тәрбиелеудің пәрменді құралы— балаға қойылатын талапты күшейту. Бұл үшін есту зейінін дамытатын ойындар ұйымдастырудың мәні зор. Мысалы: «Қоңырау қай жақтан сыңғырлайды?», «Бұл кімнің даусы?», «Кім екенін даусынан таны», т. б.

Бақылап-ақ қабілетін тәрбиелеудің құралы - өмірдің өзі және көрнекі құралдар. Көрнекі құралдарды бақылау балалардың салыстыру, қорытындылау, жалпылау, жинақтау қабілетін тәрбиелейді. Бақылап-ақ нақты білімді игеруге көмектеседі. Балаға нені, не үшін, қалай бақылауды үйрету дәлдікке реттілікке баулиды. Бақылаудың дәлдігі салыстыруға негізделеді,

Салыстыру, талдау, жинақтау қабілетін дамытуды қамтамыз етеді[3]. Ал талдау, жинақтау әрекеті дұрыс түсінігін қамтамасыз етеді. Талдау, жинақтау әрекеті — ақыл-ой қызметінің бір-бірімен байланысты екі жағы. Мысалы: балалар саяхатқа барып, терек, қайың, шырша, қара ағаш, қызғалдақ, сарғалдақ, бәйшешекті көреді. Ал тәрбиеші саяхаттан келген соң терек, тал, қайың, қара ағаш, шыршаның ағашқа, ал қызғалдақ, сарғалдақ, бәйшешектің гүлге жататынын жинақтап ұқтырмаса, балалардың білімі сол бұрынғы күйінде дамымай қалады. Балалар өз білімдерін іс жүзінде пайдаланып, іске асыра алуы үшін сол білімдерді естерінде сақтап қажет кезінде қайта жаңғырта білуі керек.

Есте сақтау мен қайта жаңғыртудың негізіне уақытша байланыстарды — ойдың байланысын (бірін айтса, екіншісі еске түсу) құру жатады. Есте сақтауды қалыптастыру оқу-тәрбие процесінде іске асады. Ақыл-ой тәрбиесі негізінен айналадағы дүние шындығын тану, ойын, оқу, еңбек, тұрмыс әрекетінде іске асады.

Ақыл-ой тәрбиесінің құралдары мен әдістері Ақыл-ой тәрбиесінің басты құралы — айналадағы, адамдар, заттар, табиғат, қоғамдық құбылыс. Осылардың әсерінен баланың дүниеге көзқарасы кеңейіп, танымы дамиды. Баланың ақыл - ойын жүйелеу, ойлау қабілетін жетілдіру, дәлдікке үйрету шындыққа тәрбиелеу мақсатында, сауаттылыққа баулу - бүгінгі күн талабы. Мектеп жасына дейінгі баланы дамытатын, өсіретін әрі тәрбиелейтін де негізгі іс - әрекеті - ойын.

Ойын арқылы бала өзін қоршаған ортамен, табиғатпен, қоғамдық құбылыстарымен, адамдармен, олардың еңбегімен, қарым - қатынастарымен танысады. Белгілі педагог А. С. Макаренко баланың өміріндегі ойынның атқаратын қызметі туралы; "Үлкендер үшін жұмыстың, қызметтің маңызы қандай болса, балалар үшін ойынның маңызы сондай болады - деген; "

Заман талабына сай жас ұрпақ тәрбиелеуде мектепке дейінгі бала тәрбиесімен айналысатын қызметкерлер, тәрбиешілерге жауапты міндет жүктеледі. Бұл міндетті кең байтақ республикамыздың барлық мектепке дейінгі мекемелерде қызмет атқаратын мамандар абыроймен атқарып келеді.

Ұрпақ тәрбиесін жаңа құндылықтар негізінде жетілдіру қоғам алдында тұрған ауқымды істердің бірі, сол себепті де мектепке дейінгі мекемелерде балалардың ақыл-ойын дамытуды жаңа көзқарастар негізінде талдау - кезек күттірмейтін іс. Баланың алғашқы бес-алты жас кезеңі оның дамуындағы ең жауапты кезең, себебі осы кезде баланың ақыл-ой қабілеттері, сенсорлық дамуы, эстетикалық сезімдері қалыптасады.

Бала тұлғасының мұндай қасиеттері қызықты да мазмұнды сабақ, еңбек және ойын әрекетінде қалыптасады. Мектеп жасына дейінгі баланың бойына ақыл - ой күштерін, ойлауын дамытудағы және ақыл - ой еңбек мәдениетін дарыту ең алдымен балаға сенсорлық тәрбие беруден бастау алады.

Белгілі ғалым А. Меңжанова мектепке дейінгі жастағы балалардың «ақыл-ой тәрбиесінің мақсаты – балаларды табиғат пен қоғамдық өмірдің сан қилы қарапайым құбылыстары жайлы біліммен қаруландыру, сезім мен қабылдау ерекшеліктерін жетілдіру арқылы ақыл-ой қабілетін (зейін, ой, ес, қиял, тез және дұрыс шешім қабылдау, тұжырымдау, игерген әдет пен дағдыны, білімді іс-әрекет үдерісінде туған міндеттерді шешуге пайдалана білу, өз еңбегінің сапасын, оның қорытындысын, ынта-ықыласын болжай алу) дамытуды қамтамасыз ету», - деп анықтаған.

Ақыл-ой тәрбиесінің негізгі құралдары: ойын, оқыту процесі, еңбек, табиғат пен қоғам құбылыстарын бақылауды дұрыс және жүйелі ұйымдастыру. Сенсор латының «сезім», «түйсік», «қабылдау», «түйсіктің қабілеті» деген сөздеренен шыққан. Сенсорлық тәрбие сенсорлық процестерді (түйсік, сезім, қабылдау) мақсат көздей дамыту, жетілдіру.

Тәуелсіз еліміздің келешек ұрпақты тәрбиелеу мәселесі бүгінгі күннің өзекті тақырыбы. Бұл мәселенің шешімін табуда үздіксіз білім беру жүйесі айтарлықтай дәрежеде қайта қаралып, оны жетілдіру жолдары іздестірілуде. Бұл алға қойылып отырған негігі талаптар – Қазақстан білім беру жүйесінің бүкіләлемдік білім беру кеңестігіне толық енудің алғашқы даму стратегиясын жасау болып табылады.

Айтылған талаптардың жүзеге асырылуы бағытындағы жұмыстың үздіксіз білім берудің алғашқы сатысы – мектепке дейінгі ұйымдарда баланың білімге деген құштарлығын арттырудан, ұлтымызға тән қасиеттерін бойына сіңірген бала тәрбиелеуден бастағанның маңызы зор.

Бүгінгі күнде жас ұрпақтың сана сезіміне өз елінің, жерінің тарихы мен мәдениеті туралы алғашқы ұғымдарды кішкентай кезінен қалыптастырамыз. Балабақша — бүлдіршіндерді болашақта ата дәстүрін сақтайтын инабатты да, ибалы үлкен-кішіні сыйлай білуге үйрететін тәрбие орталығы. Өмірге келген жас ұрпақты тәрбиелеу ата-аналар мен балабақша тәрбиешілерінің қасиетті борышы.

Ақыл-ойдың дамуы дегеніміз-баланың жасына байланысты оқыту мен тәрбиенің әсерінен, тәжірибе жинақтауынан оның ақыл-ой әрекетінде болатын сандық және сапалық өзгерістердің жиынтығы. Ақыл-ойды дамытудың шарты-балалардың сан қилы іс-әрекетінің тиімді ұйымдастырылуы, әлеуметтік ортаның әсері, адамдардың қарым-қатынасы, тілді меңгеруі, қабылдауы

мен түйсінуі, берілетін білім сапасы. Міне, осылардың бәрі баланың жан-жақты дамуына мүмкіндік тудырады[4].

Ақыл-ой тәрбиесі баланы қоршаған орта, құбылыс, адамдар, олардың өзара қарым-қатынасы жайлы дұрыс мәліметтерімен қаруландыру арқылы тәжірибесін ұлғайтып, айналасындағы құбылыстарға, ақиқатқа, оқиғаларға оның дұрыс қарым-қатынасы мен көзқарасын қалыптастырады. Олай болса, мектепке дейінгі балалардың ақыл-ой тәрбиесі айналадағы құбылысты дұрыс танып-білудің, олардың арасындағы себепші байланыстарды дәл түсінудің алғашқы негізін қалайды.

Ақыл-ой тәрбиесі ақыл-ойдың дамуы ғана емес, оның дамуы тек меңгерген білімнің санымен, сапасымен сипатталмай, ойлау процесінің құрылысымен де сипатталады.

Қоғамды дамытушы да, ілгері апарушы да осы жас жеткіншектер.

Тәрбиенің сан қилы дағдыларын бала бойына дарытатын алғашқы білім баспалдағы – балабақша, жол сілтеп, жетелеп, үйретуші — тәрбиеші. Балабақшадағы тәрбие – қазақи ұлттық сана, ұлттық психология қалыптасқан парасатты, адамгершілік қадір – қасиеті мол, физикалық және моральдық жоғары белсенді жеке адамды қалыптастырып шығару процесі болып табылады. Тәрбиелеу мен білім берудің әрекеті практикалық процесс үстінде қалыптастырылады.

Тәрбиелеу мен оқытудың міндеттері баланың осы іс-әрекет түрлерін қалыптастыру және оны белгілі бір мақсатқа бағыттап отыруды көздейді. Ойнау, еңбек ету, және білім алу барысында ақыл-ой, адамгершілік, физикалық және көркем тәрбие, даму процесі қатар жүреді. Бала осы кезде белгілі дәрежеде білім алады, іскерлікке үйренеді, өзін қоршаған ортамен қарым-қатынас жасауға, қоғамдық өмірдің әдет дағыларын игеруге бейімделеді[5].

Қорыта келе ақыл-ой тәрбиесі және айналадағы тіршілік құбылыстары жайлы дұрыс түсініктерін қалыптастыруға баса көңіл бөлуге, танымдық психикалық процестерді дамытуға мән береді. Ақыл-ой тәрбиесінің құралдары мен әдістері, баланың ақыл-ойын дамытудағы сенсорлық тәрбиенің маңызын түсінеді. .

Мектепке дейінгі кезеңдегі тәрбие - адам қалыптасуының алғашқы баспалдағы. Бұл баланың әсерленгіш, еліктегіш, ойлауды, сөйлеуді меңгеруімен алғаш рет бөтен ортаға бейімделуімен сипатталатын кезең Мектеп жасына дейінгі тәрбиенің негізі бес жасқа дейін қаланады. «Бес жасқа дейін жүргізілген барлық тәрбие ісіңіз - бүкіл процесінің тоқсан проценті», - деп Жүсіп Баласағұни балалық кезеңдегі тәрбиенің маңызын анық көрсеткен.

Әдебиеттер:

- 1 Типтік оқыту және тәрбиелеу бағдарламасы. Алматы. Мектеп. 1989ж
- 2 Мухина В.С. Мектеп жасына дейінгі балалар психологиясы. А. 1986ж
- 3 Меңжанова А.Н. Мектеп жасына дейінгі педагогика Алматы 1992.
- 4 Жұмабекова Ф.Н Мектепке дейінгі педагогика – Астана 2008
- 5 Тұрыскелдина М.Т, Жұмабекова Ф.Н Оқыту және тәрбиелеу бағдарламасы. Алматы. Рауан. 1992ж

Сведения об авторе (авторах):

Жандилдина Р.Е Омарова Д.Қ. Ғалымжанова З.Т. -Б.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты Арқалық қ., Қазақстан

УДК 740
ББК 74,1

БАЛАНЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫНДА СЮЖЕТТІК-РОЛЬДІК ОЙЫННЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Жандилдина Р.Е., Турсунбекова Г.И.Жүсіпбек И.Б

Б.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты Арқалық қ., Қазақстан

Аңдатпа: Мектепке дейінгі балалық шақ баланың тұлға қалыптасу кезеңі. Бұл кезде өсіп келе жатқан адамның психикасы, әлеуметтік жүріс-тұрыстың әдеті қалыптасады. Дәл осы кез басқа адамдарға деген мейірімділік сезімдердің қалыптасуына өте қолайлы.

Кілт сөздер: Мектепке дейінгі балалық шақ, тұлға, қалыптасу кезең. психика, әлеуметтік, әдет, мейірімділік, сезімдер